

Надія Москалюк,

доктор юридичних наук, доцент, в.о.
завідувача кафедри безпеки та
правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9582-1236>

Валентина Слома,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та
процесу, заступник декана юридичного
факультету Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9582-1236>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ В СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Досліджено міжнародно-правові стандарти у сфері захисту основних прав та свобод людини, особливості їх впливу на Конституцію України та інші нормативно-правові акти. Аналізу підлягає система міжнародних правових актів, яка складається із: Міжнародного білля про права людини, Угод, спрямованих на запобігання та покарання злочинів, що призводять до масових порушень прав людини; Конвенцій, націлених на захист груп населення, які потребують особливого піклування з боку держави; Конвенцій, спрямованих на захист людини від зловживань з боку органів держави та посадових осіб, а також Міждержавних конференцій з прав людини, що приймають заключні документи, обов'язкові для виконання державами-учасницями.

Ключові слова: захист прав людини, міжнародно-правові стандарти, національне законодавство України про права людини.

Mockaliuk N., Sloma V.

International legal standards in the field of protection of human rights and their influence on the law of Ukraine

The issue of protection of human rights, their observance and proper implementation is an urgent issue nowadays. After all, legislation, ensuring human rights is the main indicator that indicates the sociality, democracy and legal nature of the state. Guarantees of observance and protection of human rights must be enshrined at both the national and international legal levels.

In today's world, ensuring the protection of fundamental human rights has ceased to be the responsibility of an individual country, and has become the main task of the entire international community. Due to the increased attention of the world community to this problem, many declarations, conventions and charters have been adopted by international organizations. International human rights law is generally regarded as international standards, as it is developed on the basis of customary norms, which are formed as a result of the recognition by states of the rules of conduct established by the UN General Assembly in declarations or recommendations. The vast majority of documents, international institutions and protection procedures appeared only in the late 1940s. Human rights standards have contributed to the adoption of a number of universal and regional legal acts in this area.

Ukraine is one of the founding members of the United Nations, so it is committed to promoting international cooperation in the field of respect for and observance of human rights and fundamental freedoms. A number of international acts have become the foundation for the Constitution of Ukraine. Thus, Part 5 of Art.55 of the Constitution of Ukraine declares that «everyone is guaranteed the protection of their rights, freedoms and interests from violations and unlawful encroachments by any means not prohibited by law». This corresponds to the principles of the rule of law, which is not limited to the rule of law, but also contains the rules of morality, customs, traditions and so on.

The article examines international legal standards in the field of protection of fundamental human rights and freedoms, features of their impact on the Constitution of Ukraine and other regulations.

Key words: *protection of human rights, international legal standards, national legislation of Ukraine on human rights.*

Постановка проблеми. Розбудова України як правової, демократичної, соціальної держави, а також закріплення в Конституції положення про те, що людина визнається найвищою соціальною цінністю, вимагає створення нових підходів щодо захисту прав людини.

Зазначимо, що захист основних прав людини не є завданням лише окремої країни. У наш час ця проблема належить до першочергових цілей багатьох міжнародних організацій, водночас нараховується більше 300 конвенцій, декларацій, хартій, які мають на меті задекларувати основоположні права і свободи людини, механізм їхнього захисту і відновлення у випадку порушення. Зазначені міжнародно-правові акти, як правило, є міжнародними стандартами, адже засновані на основі звичаєвих норм, які сформувалися в результаті визнання державами правил поведінки, що були визначені Генеральною Асамблеєю ООН в деклараціях або рекомендаціях. Ці міжнародно-правові акти є фундаментом для Конституції України, інших правових актів у сфері забезпечення та дотримання прав людини в Україні.

Аналіз дослідження проблеми. У сучасній юридичній літературі зростає увага науковців до питання захисту прав людини. Зокрема, цю проблематику досліджували такі відомі вчені, як В. Буткевич, М. Гнатовський, В. Денисов, М. Козюбра, І. Лукашук, О. Мережко, М. Михайловський, Н. Оніщенко, П. Рабінович, Т. Слінько, В. Стешенко, Л. Тимченко, Л. Фалалеева, І. Шуміло та ін. Проте недостатнім слід визнати рівень наукового дослідження проблеми впливу міжнародно-правових стандартів щодо прав і свобод людини на законодавство України.

Метою статті є дослідження міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав людини та їх впливу на законодавство України.

Виклад основного матеріалу дослідження. З давніх часів люди прагнули до вільного щасливого життя без жорстокості, приниження, насильства, для цього їм потрібні були права. У Стародавньому світі права людини були дуже обмежені, адже раби не мали багатьох прав. У Середньовіччі права людей відрізнялися залежно від стану, до якого належали, чи релігії, яку сповідували.

Пошук ідеальної моделі взаємовідносин людини і влади тривав тисячоліттями. Засади демократії, принципу верховенства права, громадянства, прав людини виникли ще у IV–VI ст. до н. е. у стародавніх грецьких полісах. Вперше ідеї щодо рівності людей висловили старогрецькі філософи Антифонт, Протагор, Лікофрон та китайські мислителі Мао-Цзи і Конфуцій. Древньоримським філософам приписують заслугу в розробці поняття та сутності рівності всіх людей перед законом. Платон, Сократ, Протагор, Аристотель та Перикл «вперше відзначили тісну взаємодію прав людини та панування закону в суспільстві та визначили напрямки й форми розвитку державності на шляху до свободи та гуманізму» [1].

Отже, права людини, що проголошуються у міжнародних договорах, є результатом тривалого історичного розвитку, поступового формування стандартів, які стали життєвою нормою сучасного демократичного суспільства.

Право особи на недоторканість вперше на законодавчому рівні було затверджене в 1215 р. у «Великій хартії вольностей», що вміщувала 63 статті, які регулювали питання свободи та особистої недоторканості, права власності англійських баронів та інших осіб, що володіли землею, охороняла їх від королівської влади та обмежувала владу короля й чиновників над людиною. Зокрема, у ст. 39 цього документа було проголошено, що: «Жодна вільна людина не буде заарештована або ув'язнена, або позбавлена власності, або яким-небудь чином знедолена інакше, як за законним вироком і за законом держави» [2]. Ст. ст. 41 і 42 Хартії закріплюють «права кожного вільно пересуватися в межах країни та виїжджати за межі королівства».

Принципи рівності та свободи громадян вперше було проголошено в 1789 р. у Декларації прав людини і громадянина (Франція). В ній у лаконічній і чіткій формі було розкрито сутність та зміст прав людини, цінність людської особистості, а також визначена роль держави щодо встановлення статусу особистості в громадянському суспільстві.

Права людини відповідно до Декларації проголошуються природними, невід'ємними та священними. Метою держави було «забезпечення природних та невід'ємних прав» (ст. 2). На перше місце серед свобод висувалися свобода думок і поглядів «як одне з найбільш дорогоцінних прав людини» (ст. 11) [2]. Декларація заперечувала абсолютний характер прав людини: «Здійснення природних прав кожної людини обмежено тими межами, що забезпечують іншим членам суспільства «здійснення тих самих прав» (ст. 6)

[2]. Тобто користування свободою, насамперед, не має шкодити іншій людині. Причому межі прав та свобод мають бути встановлені тільки законом.

Узагальнюючи підходи до розуміння змісту прав людини, М. І. Козюбра пропонує таке їх визначення: «права людини – це визнані світовим співтовариством блага й умови життя, яких може домагатися особа від держави і суспільства, в яких вона живе, та забезпечення яких реальне в умовах досягнутого людством прогресу» [3].

Зазначимо, коли проблема прав людини вийшла за межі окремої держави, тоді й виникла необхідність прийняття міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини. Ці стандарти були універсальними та відображені в міжнародно-правових актах, які встановили загальнолюдські стандарти прав та інтересів особи, визначивши межу, за яку держава не може виходити. Як бачимо, права людини стали об'єктом регулювання не тільки окремої держави, а й міжнародного співтовариства.

Отож, як зазначає С. Шевчук: «міжнародні стандарти в галузі прав людини – це загальновизнані міжнародно-правові норми, які закріплюють на загальнолюдському рівні статус особистості і встановлюють перелік основоположних прав і свобод, обов'язок держав дотримуватися цих прав і свобод, а також межі можливого або припустимого їх обмеження» [4, с. 2].

Варто зазначити, що більшість міжнародних документів і процедур захисту з'явилися в 40-х р. минулого століття. Інституції захисту прав людини посприяли прийняттю універсальних і регіональних правих актів. Створення ООН, прийняття її Статуту було початком якісно нового етапу міждержавних відносин щодо прав людини. Статут ООН зобов'язував держави дотримуватися прав та свобод людини, не допускаючи будь-якої дискримінації. 10 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН було прийняла Загальну декларацію прав людини, що є одним із найбільш значущих документів у галузі прав людини. Її преамбула та тридцять статей проголошують громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні права.

Загальна декларація не є договором та не має «обов'язкової» сили. Тому Генеральна Асамблея ООН доручила Комісії з прав людини за участі Економічної та Соціальної Ради розробити окремі пакти про права людини, які охоплювали б значний перелік прав і свобод. Перші статті були присвячені проголошенню основних свобод і рівностей усіх людей, також прав, які закріплені у Декларації. Наступні 19 статей (статті 3-21) Декларації присвячені громадянським та демократичним правам, зокрема: право на життя, а також свободу та безпеку; право на свободу мови, релігії, мирних зборів, право на свободу пересування, право, а також на свободу від рабства та підневільного стану, право на невтручання у приватне життя, право на володіння майном, права щодо захисту від незаконного кримінального переслідування тощо. Ст. ст. 22–29 перелічують соціальні, економічні та культурні права, зокрема: право на працю, соціальне забезпечення, освіту тощо. Закріплюючи права та свободи людини, Декларація також встановлює, що людина має певні обов'язки перед суспільством, тому для здійснення прав та свобод вона може піддаватися деяким обмеженням, які мають бути встановлені законом та вводяться лише з метою забезпечення прав та свобод інших людей, а також задоволення вимог моралі, загального добробуту і суспільного порядку.

Під егідою ООН у 1966 р. були прийняті Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права. Пакти набули чинності у 1976 р., коли їх ратифікували 35 держав, їх положення є обов'язковими для держав-учасниць.

Складовою Пакту про громадянські та політичні права є Факультативний протокол № 1, який надає право подавати скарги в Комітет із прав людини ООН про те, що особи стали жертвою порушення якого-небудь із прав, закріплених у Пакті державою-учасницею. У 1989 р. був прийнятий Факультативний протокол № 2 про скасування страти. Варто зазначити, що Україна є учасницею обох пактів та Факультативного протоколу № 1 до Пакту про громадянські та політичні права.

Міжнародний білль про права людини складається з: Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, а також Факультативного протоколу до нього, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права[5].

Ще одним органом, основним завданням якого є захист прав людини, є Рада Європи. Її держави-учасниці 4 листопада 1950 р. прийняли Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод. За змістом права, які передбачені в Конвенції, як правило, збігаються з тими правами, які визначені у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права. Конвенція захищає громадянські та політичні права людини. Дії чи бездіяльність держав, які підписали Конвенцію, при порушенні прав, що закріплені у ній, можуть оскаржуватись в Європейському Суді з прав людини, якого рішення є обов'язковими для держав-учасниць Конвенції.

Сьогодні склалася система міжнародних правових актів, які стосуються захисту прав людини, це: «1. Міжнародний білль про права людини, що містить перелік невід'ємних прав; 2. Угоди, спрямовані на запобігання та покарання злочинів, що призводять до масових порушень прав людини (Конвенція про нестосування строку давності до воєнних злочинів проти людства від 26 жовтня 1968 р., Конвенція про попередження злочину геноциду й покаранні за нього 1948 р.); 3. Конвенції, спрямовані на захист груп населення, які потребують особливого піклування з боку держави (Конвенція про права дитини 1989 р.); 4. Конвенції, спрямовані на захист людини від зловживань з боку органів держави та посадових осіб (Женевські конвенції 1949 р. про захист жертв війни, Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1966 р., Конвенція про політичні права жінок 1953 р., Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації відносно жінок 1979 р., Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі й інститутів і звичаїв, подібних з рабством 1956 р., Конвенцію про громадянство заміжньої жінки 1957 р.); 5. Міждержавні конференції з прав людини, що приймають заключні документи, обов'язкові для виконання державами-учасницями (Заключний документ Всесвітньої конференції з прав людини. – Відень, 1993 р.)» [2].

Значний внесок у сфері захисту та забезпечення прав людини роблять спеціалізовані установи ООН, наприклад ЮНЕСКО та Міжнародна організація праці. Зокрема, остання розробила та ухвалила Конвенцію про скасування примусової праці, Конвенцію про рівну винагороду чоловіків та жінок за працю рівної цінності, Конвенцію щодо захисту заробітної плати та ін.

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) створена 16 лютого 1945 р. Штаб-квартира її розташована в Парижі, Франція. Сьогодні членами даної Організації є 188 країн світу. Основна її мета полягає в сприянні миру і безпеки шляхом співпраці народів у сфері освіти, науки та культури задля забезпечення поваги до законності, справедливості, прав та свобод людини, проголошених у Статуті ООН, для всіх народів незалежно від раси, статі, мови чи релігії [6]. Найбільш популярною є Конвенція ЮНЕСКО про боротьбу із дискримінацією у галузі освіти 1960 р., яка передбачає ліквідацію та попередження будь-якої дискримінації в сфері освіти.

Варто зазначити, що обравши шлях незалежного становлення та розвитку, закріпивши це у Конституції, Україна також підтвердила своє прагнення розвиватись і зміцнюватись як демократична, соціальна, правова держава, в якій одним із фундаментальних принципів є забезпечення прав та свобод людини й громадянина. Підтвердженням цього є ратифікація Україною Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини, згідно з якою права та свободи людини становлять найвищу цінність і є невід'ємними та належать кожній особі від народження. Тому їх забезпечення є однією з найголовніших функцій держави.

Не випадково, прийнята 28 червня 1996 р. Верховною Радою України Конституція України проголосила, що «людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю» [7]. Як бачимо, Конституція встановлює, що держава відповідальна за свою діяльність, а утвердження та забезпечення прав й свобод людини є її головним обов'язком. Для гарантування та забезпечення прав людини й громадянина держава має створити механізм реалізації цих прав, гарантованих Конвенцією про захист прав та основних свобод людини.

Проте положення в сфері прав людини реалізуються в Україні неоднаково, у деяких сферах все ще є серйозні проблеми, в інших відчувається помітний прогрес. Деякі з положень Конвенції очікують на прийняття відповідних законів. На жаль, реалізація прав людини в Україні часто ще не відповідає європейським стандартам в цій галузі, а тому простору для вдосконалення в національній системі реалізації є ще доволі.

Важливу роль у запровадженні міжнародних стандартів у цій галузі відіграє Європейський суд з прав людини. Як зазначає Т. М. Слінько: «Починаючи з 1997 р., відколи Україна ратифікувала Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, Європейський суд ухвалив понад 500 рішень, в яких визнав Україну такою державою, що порушувала права людини» [8]. До Європейського суду «з 1959 р. по 2017 р. подано 89 593 заяв, а кількість прийнятих ним за цей час рішень складає 20 637, із них по Україні 1213 (5,91% від загальної кількості)» [9].

Отже, Конвенція про захист прав та основних свобод людини є підґрунтям для подальшої законодавчої діяльності, її норми повинні мати особливе пріоритетне значення для правової системи України. Закони мають відповідати змісту прав та свобод, гарантованих Конвенцією про захист прав і основних свобод людини, міжнародно-правовим стандартам, інтересам суверенної, правової і демократичної України.

Висновки. Отож, міжнародно-правові документи щодо захисту прав людини визначають універсальну систему прав і свобод, яка має забезпечити нормальну життєдіяльність особи. Навіть якщо певне

право не отримало конституційного врегулювання з боку окремої держави, воно визнається на основі міжнародно-правових актів, адже загальноновизнаним є пріоритет міжнародного права щодо внутрішньодержавного.

Як відомо, за основу всіх міжнародних стандартів у сфері прав людини взято загальноновизнані принципи, зокрема: повага суверенітету держави; самоврядування народів та націй; неприпустимість втручання в справи держави; рівноправність всіх людей; рівність прав чоловіків і жінок; заборона дискримінації; дотримання прав людини в умовах збройних конфліктів та відповідальність за їх порушення.

Значення цих принципів насамперед у тому, що вони є підґрунтям для визначення та законодавчого закріплення прав людини в Україні, а також критерієм законності діяльності будь-якої держави у сфері забезпечення і захисту прав людини, що є особливо актуальним сьогодні.

Список використаних джерел

1. Шуміло А. Міжнародна система захисту прав людини : навч. посібник. Київ : ФОП Голембовська О. О., 2018. 168 с.
2. Міжнародно-правове регулювання прав людини. URL: <https://justice-km.gov.ua/mizhnarodno---pravove-regulyuvannya-prav-lyudini> (дата звернення: 23.01.2022).
3. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.
4. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ : Реферат, 2007. 848 с.
5. Міжнародний білл про права людини. Харківська правозахисна група. Інформаційний портал «Права людини в Україні». URL: <https://khpg.org/1080655112> (дата звернення: 23.01.2022).
6. Завдання та мета ЮНЕСКО. URL: <https://uccs.org.ua/zavdannia-ta-meta-iunesko/> (дата звернення: 23.01.2022).
7. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.01.2022).
8. Слинко Т. М. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в конституції України. Права людини і демократія : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 15 трав. 2018 р. Харків, 2018. С. 30–34. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15177/1/Slinko_30-34.pdf (дата звернення: 28.01.2022).
9. European Court of Human Rights. Overview 1959-2017. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592017_ENG.pdf (дата звернення: 29.01.2022).
10. Деркач А. Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини та їх відображення в Конституції України. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 8. С. 124–127.

References

1. Shumilo, I. A. (2018). *Mizhnarodna systema zakhystu prav liudyny: navchalnyi posibnyk [International human rights system: a textbook]*. Kyiv: FOP Holembovska O.O. [in Ukrainian].
2. *Mizhnarodno-pravove rehulivannia prav liudyny [International legal regulation of human rights]*. URL: <https://justice-km.gov.ua/mizhnarodno---pravove-regulyuvannya-prav-lyudini> [in Ukrainian].
3. *Zahalna teoriia prava: Pidruchnyk [General theory of law: Textbook]* (2015) / za zah. red. M.I. Koziubry. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
4. Shevchuk, S. (2007). *Sudovi zakhyst prav liudyny: Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u konteksti zakhidnoi pravovoi tradytsii [Judicial protection of human rights: The case law of the European Court of Human Rights in the context of the Western legal tradition]*. Kyiv: Referat [in Ukrainian].
5. *Mizhnarodnyi bill pro prava liudyny. Kharkivska pravozakhysna hrupa. Informatsiinyi portal «Pravaliudyny v Ukraini» [International Bill of Human Rights]*. Retrieved from <https://khpg.org/1080655112> [in Ukrainian].
6. *Zavdannia ta meta YuNESKO [Tasks and objectives of UNESCO]*. Retrieved from <https://uccs.org.ua/zavdannia-ta-meta-iunesko/> [in Ukrainian].
7. *Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku. [The Constitution of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
8. Slinko, T. M. (2018). *Mizhnarodno-pravovi standarty v haluzi prav liudyny ta yikh vidobrazhennia v konstytutsii Ukrainy. Pravaliudyny i demokratiia [International legal standards in the field of human rights and their reflection in the Constitution of Ukraine]: zb. nauk. st. zamaterialamynauk. konf., m. Kharkiv, 15 trav.*

- 2018 r. Kharkiv, 2018. S. 30-34. Retrieved from http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15177/1/Slinko_30-34.pdf [in Ukrainian].
9. European Court of Human Rights. Overview 1959-2017. Retrieved from https://www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592017_ENG.pdf [in English].
10. Derkach, A. (2019). Mizhnarodno-pravovi standarty zakhystu prav liudyny ta yikh vidobrazhennia v Konstytutsii Ukrainy [International legal standards for the protection of human rights and their reflection in the Constitution of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 8, 124-127 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.02.2022.